

AKADÉMIAI KIADÓ

Archaeologiai Értesítő

148 (2023) 1, 365–367

DOI:

[10.1556/0208.2023.00049](https://doi.org/10.1556/0208.2023.00049)

© 2023 A szerző

Sørensen, M.L.S. és Rebay-Salisbury, K.: Death and the Body in Bronze Age Europe: From Inhumation to Cremation

FÜLÖP Kristóf

HUN-REN BTK Régészeti Intézet, Tóth Kálmán utca 4., 1097 Budapest, Magyarország

Megjelent az interneten: 2023. szeptember 22.

Sørensen, M.L.S. és Rebay-Salisbury, K. (2023). *Death and the Body in Bronze Age Europe: From Inhumation to Cremation*. Cambridge University Press, Cambridge, 229 oldal.

KÖNYVISMERTETÉS

A kötet két szerzőjének, Marie Louise Stig Sørensennek és Katharina Rebay-Salisburynek közös munkássága hosszú időre nyúlik vissza. Ennek a közös gondolkodásnak és munkának egyfajta összegzését, egy teljes történeti narratívára fűzését tarthatja kezében az olvasó.

A könyv témáját tekintve, akár meg is cserélhetnénk a főcímet az alcímmel, ezzel még inkább kihangsúlyozva azt a kérdésfeltevést és módszertani megközelítést, melyet a kötet szerzői alapul vettek. A kötet célkitűzése ugyanis nem más, mint a csontvázas temetkezési rítust a késő bronzkorra felváltó hamvasztásos temetkezési gyakorlatok megjelenésének megértése és részletes feltárása.

Ezt az átmenetet pedig nem egy éles váltásként kezeli, hanem egy néhány generációt felölelő és soklépcsős átalakulásként közelíti meg, módszerét is ehhez igazítva. A vizsgálódás kiindulópontját ennek megfelelően nem a „standardizálódott” urnamezős időszak egységes temetkezési szokásainak vizsgálata, hanem a középső bronzkor végi – késő bronzkor eleji birituális sírok, temetők és mikrorégiók jelentik. A szerzők szerint ez az a meghatározó időszak, amikor még nincs kiforrott és uniformizálódott tradíciója a hamvasztásnak, és a temetési rítust áthatja a helyi közösségek változatos válaszcselekvése, sokirányú kísérletezése, mely a kezdetekben erősen támaszkodik a korábbi elképzelésekre és a bevett hagyományok elemeire.

A könyv fontos érdeme, hogy a csontvázas és hamvasztásos rítust nem egymással élesen szembeállítva vizsgálja, hanem az átalakulás fogalmát szem előtt tartva, a hasonlóságok különböző szintjeit is feltárja. Ehhez pedig a vizsgálat középpontjába az emberi testet állítja, mint a változás természetének megértéséhez legátfogóbb és legközponterősebb eszközt.

A könyv kilenc fejezete három nagy, egymást követő és megalapozó logikai egységre bontható. Az 1–3. fejezet egy kutatástörténeti, elméleti és módszertani bevezetőként értelmezhető. Az így előkészített 4–5. fejezetben bemutatott esettanulmányok pedig vizsgálati alapját képezik a 6–9. fejezetek összehasonlító szempontrendszerének és következtetéseinek.

A bevezető részt követő 2. fejezet egészen a kezdetekig nyúlik vissza, a legelső urnasírok megtalálóihoz és a legelső értelmezésekig. Ezzel párhuzamosan rövid kutatástörténeti összefoglalót ad a vizsgált időszak kronológiai kereteiről. A fejezet fő célja, hogy bemutassa a könyvben végigkövetett folyamatok végső „eredményeként” is értelmezhető, a kutatás figyelmét kezdetektől fogva megragadó, urnamezős jelenséget, hogy aztán a könyv további részében a fókusz tudatosan áthelyeződhesse az ezt közvetlenül megelőző időszakra. Az urnamezős időszak kapcsán így kerülnek részletes tárgyalásra – egyfajta kutatástörténeti háttérrel adva és egyúttal kritikát is megfogalmazva – a hamvasztás szokásának megjelenése és a mögötte húzódó kozmológiai, ontológiai, szociális és tárgyi folyamatokat magyarázó korábbi és legújabb elméletek.

A 3. fejezet keretén belül kerül részletes tárgyalásra a test fogalma és szerepe, mely köré a könyv elméleti és módszertani háttere épül. A testtel kapcsolatos gyakorlatok vizsgálata ablakot nyit többek között a különféle ontológiai elképzeléseknek, a halál szerepének és értelmezésének, a mögötte húzódó egyéni és társadalmi mechanizmusoknak, kulturális jellemzőknek a megismerésére. Ezek a mélyen gyökerező elképzelések és normák alapvető módon határozták meg a hamvasztás új szokására adott hitbéli és gyakorlati válaszok formáját és minőségét.

*Levelező szerző.

E-mail: fulop.kristof@abtk.hun-ren.hu

A temetési rítus átalakulásának megértéséhez, speciális jellemzőinek és elemeinek felismeréséhez alapvető fontosságú, hogy annak már korai, első fázisát azonosítsuk, amikor változás és kontinuitás még szorosan összekapcsolódik. Ez pedig a könyv megközelítésében a helyi változatok azonosításával, a hasonlóságok és különbségek, a változó és változatlan elemek feltárásával lehetséges. E különféle elemek együttélésének megértéséhez és modellbe illesztéséhez a szerzők két kulcsfogalmat is bevezetnek. A *szinkromizmus* lényege, hogy látszólag különböző dolgokat azonos módon kezel lényegi hasonlóságuk alapján. A *szkeumorfok* olyan tárgyak, melyek nem azonosak az eredetivel, azonban számos elemükben tudatosan megegyeznek az eredeti tárggyal, céljuk a hasonlóság, hogy megkönnyítsék elfogadásukat, használatukat. Mindkét fogalom az átalakulás, a hamvasztás egy merőben eltérő közegben való sikeres megjelenésének okaira és elterjedésének mechanizmusára mutat rá.

A könyv központi kérdésének megértéséhez elengedhetetlen, hogy részletes feltárára kerüljenek azok a kulturális normák, melyek keretei között, oda-vissza kölcsönhatásban végbement a temetkezési gyakorlatban megfigyelhető átalakulás. Ugyanis az embert körülvevő mindennapi környezet és szociális viszonyrendszer meghatározó szereppel bír a társadalmi konvenciók átalakulási folyamatában és az új ideákra adott válaszreakciókban. Ennek mentén a 4. fejezet a vizsgált régiók tekintetében több nagy kérdést vesz górcső alá a változást megelőző, középső bronzkori időszak keretein belül: 1. A közösségek szerveződése és a szociális interakciók minősége, 2. Az emberi testhez köthető attitűdök a temetők kontextusán kívül, 3. Az eltemetett egyének életkörülményei, 4. A mobilitás közvetlen és közvetett hatásai, 5. A hitvilág rekonstruálható elemei, 6. Temetkezési gyakorlatok, 7. Ember és tárgy kapcsolata.

Az 5. fejezet a könyv központi része, melyet a szerkesztési logika is hangsúlyoz. Ezt a részt alapozták meg a korábbi elméleti fejezetek, valamint ennek szab időbeli és térbeli keretet a középső bronzkori ember és társadalom bemutatásával a negyedik fejezet. Majd ezt követően ez a rész lesz a kiindulópontja a könyv összehasonlító elemzéseinek és megállapításainak.

A fejezet tulajdonképpen egy mintavételezés, melynek módszerét az előző fejezetekben felépített elméleti szempontrendszer határozza meg. Ez a módszer pedig földrajzi értelemben egy vertikális, délkelet–északnyugat irányú metszetet rajzol, ahol A pont a Kárpát-medence és B pont a Jütland-félsziget. E regionális lebontásnak célja nemcsak az, hogy bemutassa a változás folyamatát, hanem leírja a változás természetét a különféle adaptációs mechanizmusoknak és speciális, egyedi változatok kialakulásának a bemutatásával.

A módszer kérdésfeltevéséből és logikájából adódóan a változások régióként eltérő dinamikája és időbelisége miatt az egyes esettanulmányok abszolút kronológiai értelemben szükségszerűen nem egykorúak és szélesebb időkeretet ölelnek fel (Kr. e. 1900–800), azonban a változás relatív ritmusában és általános jellemzőiben egymáshoz megfigyelhetőek és összehasonlíthatóak.

Ennek mentén kerülnek rövid bemutatásra az alábbi temetők/régiók az általános jellemzésen túl a fókusz az egyedire, a helyi sajátosságokra, a változás egy bizonyos pontjára helyezve: 1. Magyarország (Kr. e. 1900–1600), 2. Pitten (Kr. e. 1550–1250), 3. Vollmarshausen (Kr. e. 1100–575), 4. Bajorország, Zuchering (Kr. e. 1300–800) és Grundfeld (Kr. e. 1300–950), 5. Marburg környéke (Kr. e. 1200–900), 6. Lüneburg régió (Kr. e. 1500–1100), 7. Dánia (Kr. e. 1500–1100).

A 6., 7. és 8. fejezetek a *chaîne opératoire* analitikai módszerét követve a temetési folyamatsor három egymást követő nagy szakaszát mutatják be az egyes esettanulmányok azonos szempontrendszer szerinti összegzésén, valamint további eseti példák jellemzőin keresztül.

A könyv érvelési rendszerében a halott testről alkotott ontológiai elképzelések átalakulásának rekonstrukciója az egyik alapvető módszerét jelentik az átmenet megragadásának és megértésének. Ezek az elképzelések régészetiileg a temetési folyamatsor több fázisában is megfoghatóak. A 6. fejezet ennek legelső fázisait, a test eltemetését előkészítő és megelőző – főként testközponitú – gyakorlatokat veszi sorra a folyamatok időbeli sorrendjében.

1. A halál beállta és a test elhamvasztása közötti időszak sok szempontból nehezen vizsgálható, de annál fontosabb periódus. Hossza kulturálisan változó, melyet alapvetően az adott közösség praktikus céljai határoznak meg. Régészetiileg közvetett módon a kalcinált csontok jellemzőin és a speciális objektumok (például az ún. halotti házak) révén körvonalazható ez a társadalmi újrendezés szempontjából is meghatározó fázis. Ezen a ponton kerül tárgyalásra az az izgalmas kérdés is, hogy a hamvasztás megjelenése köthető-e valamilyen biológiai vagy szociális szempont alapján a társadalom egy bizonyos csoportjához vagy csoportjaihoz.
2. A második fázist jelentő hamvasztás kérdésköre a technológiai folyamat egyes elemei mentén kerül tárgyalásra. Ily módon elsőként a hamvasztás központi eleméről, a test előkészítéséről, majd a helyszín kiválasztásáról és a máglya megépítéséről nyerhető információk kerülnek összegzésre. A hamvasztás folyamata a nyersanyag és a hőmérséklet rekonstruálható adataiból kerül megközelítésre, valamint az emberi maradványok és a máglyára helyezett tárgyak szempontja és kapcsolata köré szerveződik. A téma jellegéből adódóan – melyet az egyes kategóriák rövid tárgyalási hossza is tükröz – ugyan kevés és mozaikos információval rendelkezünk, mégis alapvető fontosságú, hogy a kérdést csakis folyamatában érdemes vizsgálni. Ebben – bár a kötet szinte alig említi – a kísérleti régészet pótolhatatlan szereppel és lehetőségekkel bír.
3. Ugyan némi átfedésben a második pont utolsó szakaszával, de ebben a fejezetrészen kerülnek bemutatásra a hamvasztást követő gyakorlatok. A leégett máglya maradványainak vizsgálata, különös tekintettel az emberi hamvak kezelésére, egy speciális ablakot nyit arra, hogy megértsük, miként és mivé alakult át az egykori elképzelés az emberi testről és halálban betöltött státuszáról.

A maradványok kezelésének változatos módja jól tükrözi azt az általános, sok esetben lokális jegyeket öltő kísérletező fázist, mely a könyv módszertani megközelítésében az átmeneti fázis egyik legfőbb jellemzője, és egyik alapvető célja a test „újraalkotása”. Ennek legfőbb jegyei és eszközei a maradványok *in situ* hagyása/áthelyezése, az anatómiai rend manipulálása, a hamvak térbeli elrendezése, a test tárgyakkal történő definiálása.

A hamvasztás mint a temetési folyamatsor egy új fázisa alapvető módon határozta meg a maradványok végső elhelyezését is. A 7. fejezetben elkülönítve és részletesen tárgyalt két fő kategória, az *in situ* és a hamvasztási helytől külön álló sírkialakítás jól tükrözi a hamvasztott maradványok egykori változatos értelmezését és további szükségleteikről alkotott elképzeléseket.

Ezen belül is átfogó és önálló szempontrendszerű tárgyalás alá esnek a szerzők által *layered graves*-nek nevezett komplex, gondosan tervezett és koreografált, önálló sírhelyek. Ennek oka, hogy fontos fázisát képezik az átalakulásnak, és egyúttal körvonalazzák a változás speciális dinamikáját. Kezdetben a sírhelyek kialakításában keveredik a korábbi gyakorlat és az innováció, majd fokozatosan eltávolodik a kettő egymástól, míg végül az egyes „rétegek” elkopnak, és a forma leegyszerűsödik.

A 8. fejezet időben túlnyúlik a temetés közvetlen folyamatsorán, és a sírhelyek temetést követő különféle interakcióival foglalkozik. Ez a kapcsolat nemcsak idejében, hanem formájában is változatos alakot ölthet, jelezve a jelenség mögött húzódó társadalmi szándékok és elképzelések sokszínűségét, és mindenekelőtt rávilágít a temető, a temetkezési hely társadalmi beágyazottságára és jelentőségére. Ezen belül két nagy szempont köré csoportosítja a szerzőpáros az egyes változatokat, bár az első kategóriába belekever olyan szempontokat is (pl. edénymellékletek), melyek a temetés közvetlen részét, semmint a későbbi interakciók egy elemét jelentik: 1. A halott szükségleteit kielégítő interakciók, 2. Közösségi célzatú, folyamatos vagy ismétlődő gyakorlatok. A gyakorlatok ritualizált koreográfiájára és társadalmi beágyazottságára utalnak azok a példák is, ahol a sírok kialakítása során kiemelt szempont volt a megközelíthetőség vagy egy bizonyos tér kijelölése.

Az interakció egy speciális változatát képviseli a „sírrablás”. A tárgyak sírból történő kiemelését időben és kulturálisan is egy szélesebb horizonton járva végig jut a könyv arra a következtetésre, hogy sok esetben ezek a cselekvések

időben szabályozott keretek között ugyanúgy a temetési ciklus részét képezhették.

Az utolsó, 9. fejezet egyrésztől összefoglalását adja a változás jellemzőinek az esettanulmányok által bemutatott példákon és elemeken keresztül, többek között kihangsúlyozva az emlékezet mint kulturális mechanizmus fontosságát. Másrészt, bár a kötetnek nem célja, mégis néhány gondolat erejéig a hamvasztás eredetének kérdésére is kitér. A szerzők szerint a kötetben bemutatott mechanizmusok egyértelművé teszik, hogy nem lehet egy meghatározott hamvasztási rítuscsoaggal számolni, ahogy a hamvasztás eredetét sem valószínű, hogy egy régióban (pl. Kárpát-medence) kell keresni.

Összefoglalóan elmondható, hogy a jól felépített könyv a jól kiválasztott módszernek és perspektívának köszönhetően egy átfogó és színes képét adja a temetkezési rítusváltozás természetének. A kötet szakít azzal az általános képpel, mely a hamvasztás Európa-szerte történő, általános, késő bronzkori megjelenésére egy rövid, előzmények nélküli és uniformizált folyamatra utal, valamint egy jól körülhatárolható „rítuscsoaggal” ír le. A földrajzilag kijelölt mintaterület részletes vizsgálata ezt a lehető legegyszerűbb módon azáltal teszi, hogy a sokszor nehezen értelmezhető, de egyértelműen megfogható időszakra átalakulásként tekint és kérdésfelvetését is ily módon fogalmazza meg. A közép-pontba az emberi testet és a hozzá kapcsolódó gyakorlatokat helyezi, melyek – révén, hogy mélyen gyökereznek az ontológiai elképzelésekben és a társadalmi szokásokban – az átalakulás lényegi fázisaira és elemeire világítanak rá. A vizsgálati mintavételt a temetési folyamatsor rendezőelve mentén egyszerre képezi az egyén és a közösség, de akár egy mikrorégió is. Ez a többszintű vizsgálat teszi lehetővé, hogy leírhatóvá és értelmezhetővé váljanak a hamvasztás új ideológiai és gyakorlati elemeire adott eltérő és változatos egyéni/családi/közösségi válaszreakciók. Kétségtelenül ez a kötet legnagyobb erőssége. Nem félt a kategóriákon látszólag kívül esővel foglalkozni, sőt azokat eszközévé teszi. Ily módon válnak a korábbi hagyománnyal változatos mértékben keveredő elemek és a párhuzam nélküli rítusgyakorlatok mögött felsejlő különféle helyi kísérletezések a kötet bevezetőjében már felvázolt és a kötet végére pontos ívben megrajzolt modell alapkövévé. A könyv ezáltal önmaga is a csontvázas és hamvasztásos temetkezési rítus látszólagos kapcsolat-nélküliségében kapoccsá válik, teljessé téve a változás folyamatának időbeli és történeti narratíváját.